

Elżbieta Psyk-Piotrowska
Uniwersytet Łódzki

AKTYWIZACJA I ROZWÓJ LOKALNY JAKO PROGRAM I METODA DZIAŁANIA NA RZECZ ZMIAN

Streszczenie. Aktywizacja i rozwój lokalny, którym współcześnie socjologowie poświęcają wiele uwagi, jest składową zmiany społecznej. Tworzona teoria średniego zasięgu dotycząca rozwoju lokalnego sięga do różnych koncepcji rozwoju społecznego, wskazując na mechanizmy i elementy składowe. Zakłada się, że rozwój lokalny, istniejąc zawsze w aktywnej relacji do zmiany społecznej bądź kulturowej, wykorzystuje zarówno lokalne zasoby ludzkie, materialne, środowiskowe i kulturowe, jak i interakcje, przede wszystkim, wspólnotowe jednostek w procesie aktywizacji na rzecz lokalnego środowiska.

W artykule wychodzi się od przeglądu koncepcji rozwoju społecznego i koncentruje się na różnych aspektach problematyki aktywizacji i rozwoju lokalnego.

Aktywizacja i rozwój współczesnych społeczności samorządowych określa się jako zbiorowe przedsięwzięcie, które wymaga zaangażowania emocjonalnego i wysiłku mieszkańców. Ma charakter procesu, przebiegającego według pewnych etapów, które dotyczą zarówno przygotowania programu, gdzie wytyczony jest cel i kierunki dążeń do celu, jak i jego realizacji wraz z elementami kontroli przebiegu. Jednocześnie wybrana i określona jest metoda, czyli sposób postępowania, aby uzyskać jak najwyższą skuteczności podejmowanych przedsięwzięć i efektywność wyników. Kompleksowe rozumienie aktywizacji i rozwoju lokalnego wskazuje zarówno na rolę planowania rozwoju i strategii, a więc przyjętej zasady postępowania w konstrukcji planu i jego realizacji, jak i znaczenie uczestnictwa społecznego w budowaniu lepszej przyszłości własnego środowiska społeczno-kulturalnego i materialnego zamieszkania. Aktywizacja w rozumieniu aktywizacji obywatelskiej związana jest z poszukiwaniem niezależności i autonomii, z chęcią decydowania o własnym losie, identyfikacją ze społecznością i miejscem jako „małą ojczyzną”.

Słowa kluczowe: aktywizacja, rozwój lokalny, rozwój społeczny.

1. Koncepcje rozwoju społecznego a rozwój lokalny. O możliwości zastosowania różnych koncepcji rozwoju społecznego do rozwoju lokalnego

W dotychczasowych dociekaniach naukowych nad zmianami, jakim podlegają społeczeństwa, termin „zmiana społeczna” stosowano często zamiennie z pojęciami: „rozwój społeczny”, „ewolucja” czy „postęp społeczny” (Szczepański 2002; Turowski 1994). Niektórzy autorzy odróżniali powtarzalne zmiany funkcjonalne od niepowtarzalnych zmian strukturalno-systemowych, które określano jako zmiany rozwojowe. Jak napisał J. Turowski, „pojęciem rozwoju społecznego określamy zanik lub powstawanie nowego zjawiska społecznego (np. rozpad społeczności plemiennych i ukształtowanie się narodu) lub przekształcenia danego zjawiska społecznego w jego elementach konstytutywnych, czy też przekształcenie się społeczeństwa w jego podstawowych elementach struktury” (tamże: 75)¹. Podobne stanowiska można odnaleźć w podręczniku M. Szczepańskiego (2002) *Zrozumieć rozwój*, w którym prezentowane są różne teorie rozwoju społecznego czy zmiany rozwojowej. „Zmiana społeczna bywa najczęściej definiowana jako proces strukturalnych przekształceń systemu społecznego [...] badania zmian społecznych muszą uwzględniać przekształcenia w różnych następujących po sobie przedziałach czasowych” (tamże: 12), ale przekształcenia te nie muszą zachodzić we wszystkich wymiarach, nie tworzą układów zintegrowanych. Zmiana może być wywołana czynnikami egzogennymi lub endogennymi. Dalszy wywód pozwala wnosić, że taka zmiana rozumiana jest jako zmiana rozwojowa. Do teorii rozwoju eksponujących rolę zewnętrznych oddziaływań w procesach przeobrażeń zaliczane są teorie modernizacji i teorie zależności (tamże: 12–14)². M. Szczepański podkreśla dużą rolę postaw ludzkich dla przebiegu i zakresu tych zmian wyrażających aprobatę, obojętność, dezaprobatę czy nawet opór wobec nich. Zmiana społeczna, wywołana czynnikami wewnętrznymi, określana jest mianem rozwoju endogennego. Wówczas podstawowe przeobrażenia systemu społecznego są wynikiem aktywności jednostek o kreatywnej osobowości bądź całych grup społecznych, kwestionują-

¹ J. Turowski zwracał też uwagę na rozróżnienia między ewolucją społeczną, rozumianą jako każdy rodzaj wzrostu, a postępem zawierającym ocenę dokonujących się zmian. Rozwój jako zmiana strukturalna jest określeniem neutralnym, od kryterium oceny zależy, czy skutki jego są negatywne – recesja, czy też pozytywne, prowadzące do udoskonalenia w porównaniu ze stanem poprzednim.

² Modernizacja ujmowana jest jako rozwój ewolucyjny, stopniowy, rozłożony w czasie, jednoliniowy i upodabniający, przebiegający najczęściej podobnie we wszystkich społeczeństwach i prowadzący do zbliżonych rezultatów. Rozwój zależny jest rozwojem stymulowanym przez zewnętrzne oddziaływanie krajów najwyżej rozwiniętych na kraje zacofane. W efekcie ten kierunek oddziaływań utrwala raczej niedorozwój krajów „zależnych”, niż przyspiesza ich ewolucje.

cych dotychczasowy ład i starających się wykreować nowy porządek społeczny, polityczny, ekonomiczny i kulturowy. W paradygmacie rozwoju endogennego mieszczą się koncepcje rozwoju lokalnego (*community development*), rozwoju oddolnego (*development from below*), liczenia na własne siły (*self-reliance*), rozwoju opartego na zasadzie zmiany immanentnej (tamże: 145–155)³.

We współczesnym świecie zmiana rozwojowa jest wypadkową różnych proporcji zewnętrznych (makrostrukturalnych) i wewnętrznych (lokalnych) czynników. Zdaniem polityków i przedstawicieli nauki, rozwój wymaga większego zaangażowania wszelkich zasobów kapitałowych i społecznych na poziomie lokalnym, ponieważ rozwój lokalnych struktur społeczno-przestrzennych jest podstawą rozwoju globalnego. „Rozwój lokalny jako orientacja teoretyczna nie sugeruje zatem żadnych jednokierunkowych rozwiązań i schematów opisu i wyjaśniania, plasując się w tradycji zainteresowań życiem społecznym na konkretnym, lokalnym czy regionalnym poziomie zainteresowań powodowanych nie tylko względami czysto poznawczymi, ale także wyraźną opcją na rzecz zmiany społecznej” (Seręga 1993: 18).

Problematyka rozwoju lokalnego powinna uwzględnić narastający od lat 60. XX w. ogólnoswiatowy trend do przeciwstawiania się takim działaniom ekonomicznym i politycznym, które prowadzą z jednej strony do zakłóceń w równowadze ekologicznej, z drugiej strony do pogłębiania się nierówności społecznych i marginalizacji różnych grup i społeczeństw. W tworzonych koncepcjach rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju, które mają wiele wspólnych założeń, podkreśla się konieczność uwzględnienia nie tylko rozwoju gospodarczego, ale rozwoju społecznego i ochrony przyrody dla osiągnięcia wyższej jakości życia przez wszystkich ludzi⁴. W pracach o rozwoju zrównoważonym zwraca się uwagę na współzależność trzech typów zmian, obejmujących podstawowe dziedziny rzeczywistości: wzrostu gospodarczego, postępu społecznego i zmian w środowisku⁵.

³ Mierniki obiektywne i wskaźniki subiektywne nadają zmianie rozwojowej charakter: postępowy, stagnacyjny bądź regresyjny. Nie jest celem niniejszych rozważań charakterystyka i krytyka poszczególnych typów teorii rozwoju społecznego, interesująco zresztą dokonana przez M. Szczepańskiego w szerokim kontekście globalizacji.

⁴ Rozwój zrównoważony powinien spełniać trzy typy celów: społeczne i humanitarne, jak: likwidacja głodu, chorób, nędzy, analfabetyzmu, wojen, edukacja, ochrona zdrowia i życia ludzkiego; ekologiczne, wyrażające się w powstrzymaniu degradacji środowiska Ziemi i ochrony bogactwa przyrody; ekonomiczne, jak: zaspokajanie potrzeb materialnych ludności świata, regionalne zróżnicowanie tempa wzrostu dochodu narodowego na osobę, transferu kapitału i bogactw, dostosowanie technik i technologii produkcji do wymogów środowiska przyrodniczego, zaprzestanie produkcji dla celów wojennych (Kozłowski 1997: 138, za: Pearce, Barbier i Markandaya).

⁵ G. Zabłocki zaznacza, że w wielu pracach i polskich przepisach prawa stanowionego rozwój zrównoważony jest utożsamiany z ekorozwojem. Sam też nie definiuje w sposób jednoznacz-

Przypomnienie niektórych teorii rozwoju społecznego jest tylko sygnałem, że są one także aktualne w rozważaniach o rozwoju lokalnym. Podejmując dyskusje na temat aktywizacji i rozwoju układów lokalnych, socjologowie i ekonomiści nawiązują do różnych teorii rozwoju społecznego. Na przykład działania nakierowane na rozwijanie lokalnego rolnictwa na bazie nowoczesnych, wysoko towarowych gospodarstw rolnych (także po byłych PGR) mogą przebiegać według schematów zgodnych z założeniami teorii modernizacji. Nierównomierną dynamikę rozwojową poszczególnych układów lokalnych (elementów gospodarki kraju) tłumaczyć można w kategoriach rozwoju zależnego. Zauważalny w obrębie regionów podział na „centra i peryferia”, to często konsekwencja dawnej polityki „protekcyjnej” państwa socjalistycznego. W mikro-skali, w sieci osiedli popegeerowskich także dostrzegamy „centralne” i „peryferyjne” jednostki, co jest wynikiem procesu rozwoju przedsiębiorstw PGR. „Centralne” (o zróżnicowanej strukturze społeczno-zawodowej) lokalizowano przy siedzibach kombinatu, zakładach wiodących, zakładano we wsi gminnej lub miasteczku, natomiast „peryferyjne” (homogeniczne zawodowo) tworzono często na bazie starych gospodarstw pofolwarcznych, gdzie mieszkały głównie rodziny robotników rolnych. W konsekwencji istnieją różnice w skali bezrobocia i w zakresie pauperyzacji rodzin zamieszkujących te osiedla, a także w podejmowanych próbach aktywności zawodowej czy środowiskowej (Psyk-Piotrowska 2001). Wśród przedstawicieli nauki podzielone są głosy na temat efektywności społeczno-gospodarczej rozwoju zależnego w skali kraju. Przedstawiona przez G. Gorzelaka i B. Jałowickiego (1995) koncepcja rozwoju spolaryzowanego tłumaczy zasadność nierównomiernej alokacji kapitału do różnych regionów kraju i dziedzin gospodarki. Koncentracja inwestycji dobrze zaplanowanych i zrealizowanych na odpowiednio przygotowanych terenach pozwoli, zdaniem autorów, na uzyskanie wysokich efektów gospodarczych. Środki wypracowane w ten sposób będzie można przeznaczyć na rozwój regionów zacofanych. Przy realizacji takiej koncepcji obszary problemowe, np. popegeerowskie, prawie nie mają szans na wyjście z kryzysowej – społecznie i infrastrukturalnie – sytuacji. Realizacja idei rozwoju spolaryzowanego może prowadzić do powiększania dysproporcji między regionami, dziedzinami gospodarki, kategoriami społecznymi, które w przyszłości trudno będzie zniwelować, uważają K. Duczkowska-Małysz i M. Duczkowska-Piasecka (1993).

ny różnic pomiędzy tymi pojęciami. Podkreśla, że „zwolennicy ekorozwoju stosunkowo często przyjmują, że nadrzędnym celem jest spełnienie wymogów ekologicznych, natomiast mniej istotne są konteksty i konsekwencje społeczne realizacji tak określonego celu” (Zabłocki 2002: 21). J. L. Siemiński (1996: 143) pisze: „pojęcie ekorozwoju oznacza taki przebieg nieuchronnego i pożądanego rozwoju gospodarczego, który nie naruszałby w sposób istotny i nieodwracalny środowiska człowieka, nie prowadziłby do degradacji biosfery naszej planety, który godziłby w prawa przyrody, ekonomii, natury i kultury”.

Podobne uwagi dotyczą obszarów popegeerowskich, a także tzw. kapitału ludzkiego i produkcyjnego. Po likwidacji PGR wielu uważało, że „stare”, peryferyjne osiedla skazane są „na zagładę”, można tylko podejmować działania dla „ratowania” młodzieży i dzieci, aby nie powieliły losów rodziców. Dawni pracownicy o wyższych kwalifikacjach zawodowych prędzej czy później znajdą płatne zajęcia, inni będą wegetować do końca swoich dni jako klienci opieki społecznej⁶.

J. L. Siemiński (1996: 126), koncentrując się na koncepcjach dotyczących rozwoju obszarów wiejskich, wyodrębnia koncepcje rozwoju wielofunkcyjnego, ładu społeczno-gospodarczo-przestrzennego, związane z planowaniem przestrzennym jako narzędziem kształtowania środowiska zamieszkania, koncepcję odnowy wsi upowszechnianą przez ECOVAST⁷, koncepcję aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych, inicjatyw społecznych oraz rozpowszechniane od lat 90. strategię rozwoju lokalnego, ekorozwoju i koncepcję rewitalizacji. G. Zabłocki (2002: 121–147) za podstawę typologii koncepcji rozwoju obszarów wiejskich uczynił dziedziny, które zajmują centralne miejsce w planowanym rozwoju. Wymienia programy eksponujące: kierunek zmian w rolnictwie (tworzenie gospodarstw wielkoobszarowych, rozwój ekologicznego rolnictwa chłopskiego); związek wsi z miastem (obszary wiejskie jako miejsce zamieszkania dla osób zatrudnionych w mieście, atrakcyjne tereny wiejskie wybierane jako miejsce zamieszkania, wypoczynku, prowadzenia działalności gospodarczej przez mieszkańców okolicznych miast); wielość funkcji, jakie mogą pełnić obszary wiejskie, z podkreśleniem walorów przestrzeni wiejskiej (produkcyjne, konsumpcyjne, przyrodnicze). Wspomina też o koncepcjach, które kładą nacisk na poprawę warunków życia ludności wiejskiej znajdującej się w najgorszej sytuacji lub na wyrównanie różnic pomiędzy wsią i miastem poprzez zwiększenie tempa zmian dokonywanych na wsi, co wiąże się ze wzrostem konsumpcji ludności wiejskiej oraz zmniejszeniem szkodliwego oddziaływania na środowisko. Tak nakreślona problematyka mieści się w propozycjach rozwoju obszarów wiejskich omawianych w publikacjach naukowych takich autorów, jak: M. Kłodziński (1996, 1999), M. Wieruszewska (1992), Z. Wierzbicki (1996), A. Woś (1992), A. Kaleta (1998ab), K. Duczkowska-Małysz (1993) i inni. Koncepcje

⁶ W kilkanaście lat po likwidacji PGR sytuacja na rynkach pracy na terenach popegeerowskich jest dużo trudniejsza niż średnio dla kraju. Zob. *Rynki pracy...* 2008, oprac. w ramach działania 1.1: *SPO – rozwój zasobów ludzkich 2004–2006*, schemat (a). Jest to długotrwała konsekwencja braku specjalnych działań osłonowych wobec byłych pracowników i ich rodzin. Incydentalne działania na rzecz dzieci i młodzieży ze środowisk popegeerowskich nie dały podstaw do wyrównania im szans życiowych.

⁷ ECOVAST (Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast) istnieje od 1984 r. Jest europejskim stowarzyszeniem osób fizycznych i organizacji pragnących działać dla dobra obszarów wiejskich w Europie. Sekcja Polska ECOVAST powstała w 1990 r.

rozwoju obszarów wiejskich kładą nacisk na tworzenie nowych miejsc pracy w różnych obszarach działalności gospodarczej nie tylko w rolnictwie, na rozwój przedsiębiorczości, zmniejszenie utajonego bezrobocia i w perspektywie zmianę struktury agrarnej wsi. W koncepcjach tych obszary popegeerowskie nie stanowią wyodrębnionych terenów szczególnej troski, są traktowane jako jednostki osiedleńcze szerszych struktur społeczno-przestrzennych, których problemy należy rozwiązywać kompleksowo.

Propozycje zmian na poziomie lokalnym zawarte były począwszy od lat 90. w programach rozwoju lokalnego, formułowanych i realizowanych przez konkretne społeczności samorządowe. Jednak zagospodarowanie terenów wiejskich pozostawało bardziej w sferze koncepcji i programów niż realnych pozytywnych efektów, a budowane strategie często pozostawały tylko dokumentem nie w pełni odzwierciedlającym faktyczne społeczne potrzeby i interesy, z pominięciem możliwości realizacyjnych. W Polsce powstawały też rodzime fundusze lokalne, lokalne organizacje filantropijne zabiegające o środki finansowe od różnych darczyńców (indywidualnych i instytucjonalnych) na inwestycje, dzięki czemu budowano tzw. żelazny kapitał⁸. Odsetki od zainwestowanego wieczystego kapitału przeznaczano na finansowanie różnych inicjatyw społecznych, służących poprawie warunków życia konkretnych społeczności lokalnych.

I znów należy wspomnieć, że obszary popegeerowskie pominięte były w dostępie do funduszu ze względu na brak formalnie zgłaszanych inicjatyw. Chociaż zasięg działań organizacji filantropijnych wydawał się niewystarczający, a inne typy organizacji pozarządowych w środowiskach lokalnych (szczególnie na obszarach wiejskich) rzadko się pojawiały, zasygnalizowane formy aktywności organizacyjnej dawały asumpt do zmian dotychczasowych postaw społecznych z roszczeniowych na „akcesyjne” – świadomego włączania się w realizację wspólnych przedsięwzięć w imię dobrze pojętego wspólnotowego i obywatelskiego interesu. Na bazie takich inicjatyw, inspirowanych przez lokalnych animatorów i podejmowanych przez liderów, przy instytucjonalnym wsparciu można by wykreować także aktywne formy pomocy społecznej dla środowisk, gdzie wysoka stopa bezrobocia (jak w przypadku np. osiedli popegeerowskich) stała się czynnikiem ich pauperyzacji. Inicjatywy społeczne i programy rozwoju lokalnego na ogół stawiają sobie za cel „polepszenie warunków życia mieszkańców”. Tym, co istotne w realizacji tego celu, to aktywność lokalnych podmiotów szeroko rozumianych i uczestnictwo społeczne w tworzeniu programów i ich realizacji.

Jeszcze w okresie przedakcesyjnym pojawiły się koncepcje wielofunkcyjnego, zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, po wejściu Polski do Unii

⁸ Fundusze lokalne zaczęto tworzyć w Stanach Zjednoczonych prawie 80 lat temu. Od kilkudziesięciu lat tworzone są w Europie Zachodniej, od kilku lat w Europie Środkowo-Wschodniej.

Europejskiej uzyskały one instytucjonalne instrumentarium dla realizacji. Umożliwiono wdrażanie na polskiej wsi takich programów europejskich, jak LEADER czy „Odnowa Wsi”. Dzięki realizacji tego drugiego programu unowocześnia się polską wieś według współczesnych standardów cywilizacyjnych z zachowaniem jej tożsamości, lokalnych tradycji, określonej specyfiki społeczno-kulturowej. Dbano o nowoczesny wystrój przestrzeni i jej funkcjonalność w stopniu zapewniającym podniesienie standardów życia mieszkańców. Konsekwencją przystąpienia do poszczególnych edycji LEADER+ jest długofalowy proces rozwoju określony wieloletnią strategią. Przedsięwzięcia wytyczone przez cele kierunkowe mają przyczynić się w dłuższej perspektywie czasu do spełnienia, nakreślonej w dokumencie, wizji obszaru partnerstwa, w które wchodziły gminy zainteresowane współpracą. Współpraca trójsektorowa gmin może stać się pierwszym krokiem do tworzenia organizmów (wspólnot obszarowych) szerszych niż historycznie, w naturalny sposób tworzona wioska czy administracyjnie określone sołectwo czy gmina. Realizacja lokalnych strategii i planów społeczno-gospodarczego rozwoju stwarza szanse na wytworzenie się mikroregionów w ramach większych kompleksów, jakimi są województwa.

2. Problematyka aktywizacji społecznej na poziomie lokalnym

2.1. Wymiar lokalny jako podstawa rozwoju społecznego

U schyłku XX w. w badaniach naukowych, jak i w polityce zaczęto zwracać uwagę na funkcję lokalności jako miejsca, gdzie przebiega proces socjalizacji (zwłaszcza pierwotnej), w wyniku której kształtuje się osobowość człowieka, i gdzie tworzą się właściwe relacje społeczne. W dążeniu do realizacji rzeczywistych potrzeb człowieka przejawia się drobna wytwórczość, przedsiębiorczość, indywidualna i zbiorowa inicjatywa podejmowana w niedużej skali. Z drugiej strony lokalność, która jest na miarę człowieka (jak to określał E. F. Schumacher 1981: „małe jest piękne”) do ogarnięcia przez niego, staje się dobrym podłożem, na bazie którego można budować postęp w skali globalnej.

Lokalność w literaturze socjologicznej jest synonimem miejsca (*locus*) i istnieje w opozycji do „nielokalności”, której w koncepcjach różnych autorów nadaje się określone znaczenie. B. Jałowiecki (1989) określa lokalność w relacji do szerszej przestrzeni. Miejsce zajmowane i wytwarzane przez społeczność w procesie wzajemnej adaptacji człowieka i środowiska jest postrzegane jako znane, przyswojone i własne w relacji do obszaru, przestrzeni abstrakcyjnej, niczyjej i obcej. Y.-F. Tuan dodaje, że miejsce to zamknięta i uczłowieczona przestrzeń, centrum ustalonych wartości. Szeroko rozumiana przestrzeń to w cy-

wilizowanym świecie zachodnim symbol wolności. „Życie człowieka jest dialektycznym ruchem między bezpiecznym schronieniem a przygodą, przywiązaniem a wolnością. W otwartej przestrzeni można intensywnie odczuć walory miejsca, a w samotności zacisznego miejsca ogrom rozciągającej się poza nim przestrzeni staje się dojmujący” (Tuan 1987: 75). Lokalność jako pewien układ czy system społeczny jest elementem szerszej całości. P. Rybicki (1974: 19) napisał: „społeczności lokalne należą do owych małych cząstkowych społeczności w tym znaczeniu, że zawsze przedstawiają część większej, etnicznej czy politycznej struktury społecznej”. Są związane z całością i innymi elementami stanowiącymi makrostrukturę. Według M. Szczepańskiego, lokalność, zwłaszcza we współczesnym świecie, należy rozważać w aspekcie globalności. Korygując stwierdzenie R. Dubos: „myśl globalnie, a działaj lokalnie”, M. Szczepański (2002: 156) jest zdania, że „działań globalnych nie można prowadzić w oderwaniu od myślenia kategoriami lokalnymi”. Przeobrażenia globalne i lokalne wzajemnie się dopełniają. Globalność dla J. Szczepańskiego (1988) to swoiste rozszerzenie lokalności. Globalizacja procesów gospodarczych oznacza otwartość gospodarki i wszechświatową współzależność, dążenie do globalizacji interesów społecznych.

W. Siemiński (1986) zauważa, że lokalność kojarzy się z tym co szczególne, niepowtarzalne, specyficzne, partykularne, jednostkowe w przeciwstawieniu do uniwersalności podkreślającej to co ogólne, powtarzalne. To rozróżnienie nie zawiera jednak jednoznacznego wartościowania. W zależności od kontekstu – np. w społecznościach zamkniętych uniwersalne może być wartością wyjątkową trudno osiągalną, przez co cenniejszą niż to co powszechne, lokalne. W społecznościach otwartych – wartości lokalne mogą stać się dobrami rzadkimi, są specyficzne dla danej społeczności, przez co są społecznie cenniejsze niż powszechne uniwersalne wartości. Niepowtarzalność i partykularyzm społeczności lokalnych może stać się nośnikiem lokalnego rozwoju społecznego, umiejętnie wypromowane endogenne „zasoby” mogą wzmocnić pozycję danego układu lokalnego w jego otoczeniu zewnętrznym.

Wszystkie powyższe rozróżnienia podkreślają różne aspekty osadzenia lokalności, jako pewnego układu, w szerszym otoczeniu, systemie społecznym⁹. Układ lokalny może być rozważany sam w sobie, ale może być punktem wyjścia do rozważań o procesach rozwoju społeczeństwa makro. Istnieje potrzeba patrzenia na procesy globalne poprzez pryzmat tego, co się dzieje w podstawowych elementach struktury społecznej. Różne procesy i zjawiska znajdują swoje

⁹ Układ lokalny jest pojęciem szerszym niż społeczność lokalna. Łączy w sobie płaszczyznę społecznościową, terytorialną i środowiskowe uwarunkowania materialno-techniczne, instytucjonalne, przyrodnicze. Jest to całokształt warunków określających jakość życia w miejscu zamieszkania.

odbicie w strukturach lokalnych, chociaż nie można powiedzieć, że układ lokalny jest wiernym odzwierciedleniem struktury globalnej. Układ lokalny należy rozpatrywać jako element szerszego systemu, regionu, państwa, kontynentu. Jest powiązany na różnych płaszczyznach wieloma relacjami pionowymi z hierarchicznymi układami wyższego rzędu, jak i z różnorzędnymi, poziomymi. Ten strukturalny aspekt układu lokalnego wskazuje na jego miejsce i związek ze społeczeństwem makro.

K. Sowa (1988) rozważa pojęcie „lokalność” w nieco innym, szerszym, historycznym kontekście rozwoju społeczeństw. Upraszczając typologię ładu społecznego (ład przedstawień zbiorowych, porządek policentryczny i porządek monocentryczny) sformułowaną przez S. Ossowskiego (1962), proponuje dwa podstawowe typy idealne: lokalizm i centralizm. Pierwszy z nich był podstawą ładu społeczeństw przedindustrialnych, drugi wiązał się z rozwojem społeczeństw industrialnych. Lokalność do XIX w. była naturalnym stanem chłopskich społeczeństw europejskich, podstawą ich organizacji społecznej. Społeczeństwa cechowały się specyficznym typem więzi społecznej i system wartości, organizacji społeczno-przestrzennej. Na organizacje społeczno-gospodarczo-przestrzenne składały się rodziny wraz z warsztatami (rękodzielniczymi lub rolniczymi), dominowały kontakty bezpośrednie krewniaczo-sąsiedzkie i wynikające z podziału pracy (produkcja i wymiana). Lokalne grupy rodzinno-sąsiedzkie były podstawowymi układami odniesienia – określały pozycję poszczególnych rodzin i jednostek wewnątrz społeczności. Miasta i gminy wiejskie, wsie folwarczne miały względną wolność działania, posiadały podmiotowość, były autonomiczne. Wspólnota celów i wartości była wynikiem wspólnego życia codziennego mieszkańców, skupionym na danym terytorium. Niemal całe życie upływało w jego obrębie. Gospodarka w układzie lokalnym opierała się na inicjatywie i przedsiębiorczości jednostek. Czynniki wzrostu gospodarczego leżały wewnątrz tych społeczności. W literaturze socjologicznej podstawowe układy społeczno-przestrzenne okresu tzw. ładu lokalnego nazwano społecznością lokalną¹⁰. Społeczności lokalne były podstawowymi układami życia społeczno-gospodarczego, podmiotem działań gospodarczych, a ich rozwój rzutował na stan gospodarki całego kraju. K. Sowa ład społeczny tego okresu nazywa ładem wytwórców. Kryzys specyfiki lokalnego życia społecznego następuje na przełomie XIX i XX w. za sprawą zmian gospodarczo-technicznych, kulturowych, politycznych i społecznych, które prowadzą do

¹⁰ Społeczność lokalna i jej przemiany były przedmiotem rozważań wielu autorów, takich jak: R. MacIver i Ch. Page, P. Berger i T. Luckmann, L. R. Warren, H. F. Kaufman, K. P. Wilkinson. Zajmowali się nią w różnym kontekście także polscy socjologowie: B. Gałęski, D. Gałaj, J. Turkowski, S. Nowakowski, K. Sowa, P. Rybicki, W. Kwaśniewicz, W. Piotrowski, A. Piekara i inni.

ukształtowania się społeczeństw industrialnych opartych na innych zasadach organizacji, na innego typu ładzie społecznym, zwanym centralizmem. Gospodarka podporządkowana została jednemu ośrodkowi kierowniczemu i miała działać według centralnie opracowanego, operacyjnego planu społeczno-gospodarczego. Lokalne układy, społeczności podporządkowane zostają ustaleniom na szczeblu centralnym, zawartym w planach i rozpisanych na wskaźniki dyrektywne przesyłane z góry w dół do wykonania. Świat przemysłowy to świat planowany i koordynowany. Jest to świat organizacji, hierarchii i biurokracji, w którym ludzie traktowani są jak rzeczy¹¹. Ład zbudowany na tych zasadach jest, według K. Sowy, ładem zdobywców.

B. Jałowiecki (1989) uważa, że o dychotomicznym rozróżnieniu dwóch typów ładu społecznego przez K. Sowę lepiej mówić w kategoriach ich wzajemnych proporcji w konkretnych systemach¹². Przejście od sytuacji ładu organicznego, charakterystycznego dla społeczności lokalnych, do dominacji ładu organizacyjnego, będącego cechą struktur scentralizowanych, jest konsekwencją rozwoju kapitalizmu i ewolucji cywilizacji współczesnej.

Te dwa przeciwstawne modele ładu, wyznaczające podstawowe zakresy funkcji społeczeństw przednowoczesnym i nowoczesnym, w pewnym sensie spotykają się współcześnie nie tylko w różnych proporcjach, ale i w zmodyfikowanych formach. Lokalizm, do którego odwołują się i politycy, i przedstawiciele nauk społecznych rozczarowani zjawiskami i problemami, jakie przyniosła ze sobą cywilizacja przemysłowa, ma już dzisiaj inną postać, inne są determinanty jego kształtowania. Współczesne społeczeństwa demokratyczne, zwracając uwagę na znaczenie, jakie dla rozwoju globalnego ma rozwój układów lokalnych, napędzany własnymi siłami, część uprawnień władzy ze szczebla centralnego delegują na szczebel lokalny ustanowionym strukturom samorządów terytorialnych. Mają one w sposób instytucjonalny zarządzać własnym terenem, realizując zadania własne, zgodnie z zasadami prawa stanowionego. Strategiczne programy rozwoju lokalnego powinny uwzględniać uwarunkowania zewnętrzne i być w zgodzie z ustaleniami struktur centralnych. Proces globalizacji czyni relacje lokalno-centralne jeszcze bardziej złożonymi.

¹¹ Problematyka kształtowania się społeczeństwa industrialnego i postindustrialnego wraz z konsekwencjami i przyczynami dla kryzysu lokalizmu oraz charakterystyka tych społeczeństw ma obszerną literaturę. Wspomnieć można takich autorów, jak: J. Turowski, W. Giełżyński, M. Wieruszewska, K. Z. Sowa, J. Szczepański, W. Morawski, Z. Serega, M. Halamska, B. Jałowiecki i wielu innych.

¹² B. Jałowiecki (1989: 92) określa lokalizm ładem organicznym, opartym na naturalnych związkach i poziomych stycznościach o charakterze osobistym, centralizm – ładem organizacyjnym, opartym na formalnym, pionowym hierarchicznym podporządkowaniu.

2.2. Aktywizacja jako „mechanizm” rozwoju lokalnego

W *Słowniku wyrazów obcych* (Kopaliński 1985: 20) termin „aktywizacja” wyjaśnia się jako: „wzmoczenie, ożywienie działalności – z łac. *activus* = czynny”. Aktywizacja, według A. Sicińskiego (1988: 26), to „świadome i celowe działania zmierzające do zmiany stylu życia”. Przez określenie „styl życia” autor rozumie „zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane jako charakterystyczne dla tego położenia, a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi” (Siciński 1976: 15).

Styl życia jest takim sposobem działania człowieka, po którym można „zlokalizować” go społecznie. Inaczej mówiąc, styl życia to zachowania znaczące, to „charakterystyczny sposób bycia odróżniający daną zbiorowość lub jednostkę od innych” (Siciński 1988: 11).

Styl życia wyznaczają zmienne strukturalne, jak i osobowościowe. Do najważniejszych strukturalnych czynników wpływających na styl życia Polaków należą: rodzaj wykonywanej pracy, poziom wykształcenia, stopień zamożności, charakter środowiska pochodzenia. Ważnym elementem współtworzącym styl staje się świadoma aktywność ludzi, skierowana nie tylko na zaspokojenie potrzeb, lecz i na realizację wartości, takich jak zmiana siebie i otoczenia wedle wyobrażonego ideału.

Dla K. Milczarek (1997: 109–110) aktywność ma ogromny wpływ na sposób radzenia sobie Polaków z rzeczywistością, na proces adaptacji w społeczeństwie. Autorka zauważa, że: „w życiu codziennym w reakcjach na brak pieniędzy i trudne warunki materialne przeważają postawy pasywne, przede wszystkim ograniczanie wydatków i korzystanie z pomocy rodziny. Istnieją u nas jednak i takie kategorie społeczeństwa, które przejawiają aktywną postawę wobec problemów życiowych” (tamże). Zagrożenia podstawowych wartości, takich jak: życie i zdrowie, bezpieczeństwo, prawo do nauki, prawo do pracy, wolność, godność ludzka, mogą mobilizować do działania, ale mogą też stać się barierą ograniczającą aktywność.

W przytoczonych ujęciach aktywność rozpatrywana jest w wymiarze jednostkowym. Wiąże się zarówno z zaspokajaniem szerokiej gamy potrzeb przez jednostkę, jak i z koniecznością dokonywania przez nią zmian w sposobie życia w nowej sytuacji politycznej, gospodarczej, społeczno-kulturowej. Jako niezbędny atrybut stylu życia w społeczeństwie okresu transformacji stanowi podstawowy warunek adaptacji do zmiany; ponadto jest warunkiem rozwoju osobowości jednostki, ale także osiągnięcia określonej pozycji społecznej. Aktywność jest funkcją i efektem aktywizacji, której stymulacja pochodzić może z różnych źródeł wewnętrznych i zewnętrznych w stosunku do podmiotu

(jednostkowego lub zbiorowego) podlegającego aktywizacji¹³. Aktywność i przedsiębiorczość wspomagają nie tylko rozwój jednostkowy, ale rozwój grup, społeczności lokalnych w celu osiągnięcia przez nie lepszych, na miarę współczesnych społeczeństw, warunków życia. Takie ujęcie wskazuje na zbiorowy podmiot podlegający procesowi pobudzania, mobilizacji do działania.

Kategoria socjologiczna „aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych” jest stosunkowo nową zbitką pojęciową, wskazującą na rozwój, tj. proces strukturalnych przeobrażeń, dokonujący się na szczeblu lokalnym poprzez wzmocnienie, ożywienie działalności mieszkańców¹⁴. Pojawiła się w socjologii relatywnie niedawno (w Polsce w latach 80.), wraz z restytucją lokalizmu. Powrót do idei lokalności w obliczu kryzysowych zagrożeń rozwoju postindustrialnego miał być szansą na odnowę ładu społeczeństw budujących demokrację poprzez oddolną mobilizację społeczną i sięgnięcie do czynników i zasobów istniejących na poziomie lokalnym.

Termin *community development* wywodzi się z socjologii amerykańskiej. Posługiwano się nim badając zmiany na poziomie lokalnym w Stanach Zjednoczonych Ameryki¹⁵, zwłaszcza w zakresie organizacji społeczności lokalnych. Badacze, co podkreślał Z. T. Wierzbicki (1973), koncentrowali się na procesie organizowania i kształtowania zintegrowanych formalnych i nieformalnych struktur na szczeblu lokalnym, służących realizacji wspólnych zadań. Dążono do wywołania właściwych postaw jednostek i grup, które uruchomiłyby czynniki mobilizujące do zespołowych działań, do tworzenia i utrzymywania instytucji realizujących potrzeby lokalnych mieszkańców (tamże). Autorzy *community development* przekonani byli o roli inicjatyw i aktywności społecznej w układach lokalnych dla budowania lepszej przyszłości całego społeczeństwa. Ich zdaniem, rozwój systemu społeczno-gospodarczego i kulturowego można

¹³ Pomijam celowo rozważania dotyczące genezy i definicji aktywności społecznej, politycznej, obywatelskiej itp.

¹⁴ Za M. Szczepańskim (2002: 16): „Rozwój społeczny to pojęcie bardzo szerokie, obejmujące przemiany w sferze ekonomii, polityki, kultury, organizacji, techniki i technologii oraz osobowości społecznej [...] to kreowanie czegoś, co wcześniej nie istniało lub istniało co najwyżej w postaci zalążkowej”.

¹⁵ O krystalizacji koncepcji *community development* zdecydowała sytuacja społeczno-gospodarcza w USA po II wojnie światowej. W dynamizowaniu ludzkiej działalności i w rozwoju układów lokalnych upatrywano szansę przełamania niekorzystnych tendencji, jakie wynikają z centralistycznego zarządzania społeczeństwem. Badania przemian w społecznościach lokalnych miały wymiar pragmatyczny. Wiązano je z programami dalszego rozwoju układów lokalnych, wychodząc z założenia, że rozwój lokalny jest dopełnieniem, a także podstawą zmian globalnych. W podejściu badawczym *community development* traktowano społeczności lokalne jako elementy strukturalne społeczeństwa makro, tym samym odbiegając od paradygmatu funkcjonalistycznego studiów antropologicznych B. Malinowskiego, L. Wamera czy H. i R. Lyndów.

osiągnąć przede wszystkim przez skoncentrowanie wysiłków i działań społecznych na rozwiązywaniu konkretnych lokalnych problemów, widzianych jako fragmenty szerszych, globalnych zjawisk i uwarunkowań. Z. T. Wierzbicki, który pierwszy próbował zaadaptować koncepcję *community development* do warunków polskich, uważał, że wobec niepodważalnej roli grup pierwotnych w procesie przekazywania dziedzictwa kulturowego i kształtowania postaw ludzkich oraz w obliczu konieczności poszukiwania nowych rozwiązań narastających problemów społecznych i gospodarczych, „nową szansę stwarza ruch aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnej, gdyż w każdej społeczności można znaleźć choć kilka osób nieobojętnych na sprawy własnej gromady, gminy czy regionu, a więc osób o bardziej rozwiniętym patriotyzmie lokalnym, które mogą poprzez odpowiednio postawione cele i właściwe działanie ożywić społeczność i zintegrować ją na nowo wokół zaakceptowanego programu”. To przesłanie lat 70. nie traci na znaczeniu, ale wymaga uzupełnienia o współczesne założenia dla rozwoju lokalnego.

Potrzeba reorganizacji polskich społeczności lokalnych wiązała się z konsekwencjami, jakie dla układu życia wiejskiego miało włączenie w procesy makrostrukturalne, w okresie intensywnej industrializacji i urbanizacji. Dezintegrująca się tradycyjna społeczność wiejska, oparta na nieformalnych instytucjach, wymagała nowych rozwiązań organizacyjnych. Na obszary wiejskie wkroczyły sformalizowane instytucje będące agendami centralnych struktur, a układ lokalny nieposiadający autonomii stał się odbiorcą globalnej polityki rządu centralnego, mając możliwość jedynie sygnalizowania miejscowych potrzeb centralnemu planiście. „Rozwój poszczególnych regionów oraz układów lokalnych traktowano jako konkretyzacje programów centralnych i wymagano od nich funkcjonalnego podporządkowania całości” (Cichocki 1996: 117). Przygotowywane programy miały charakter technokratyczny, a ich kontrola – biurokratyczny. Instytucjonalny i zarazem zcentralizowany system planowania wobec układu lokalnego osłabił tradycyjne, spontaniczne działania lokalne (Turowski 1965; Turska 1990). Potrzeba reorganizacji społeczności lokalnych wynikała z konieczności takiego urządzenia obszarów i ośrodków wiejskich, aby mogły istnieć i rozwijać się w zurbanizowanym społeczeństwie, a jednocześnie mogły być włączone w globalną politykę rządu centralnego.

Polska transformacja ustrojowa, która przejawia się w wielokierunkowych przemianach gospodarczych i politycznych, wymaga przełamania w sferze mentalności i postaw społecznych wielu stereotypów i dotychczasowych wzorców zachowań, hamujących dalsze przemiany. Szczególnie istotna staje się mobilizacja społeczna, dynamizowanie ludzkiej aktywności na wszelkich polach służących postępowi.

2.3. Aktywizacja i rozwój w społecznościach samorządowych

W społeczeństwach demokratycznych proces aktywizacji i rozwoju lokalnego dokonuje się siłami społeczności samorządowych. Istotną więc rolę w polskich przemianach odegrać miały (od 1990 r.) gminne wspólnoty samorządowe, których działalność legła u podstaw kreacji społeczeństwa obywatelskiego, w myśl zasady: im więcej samorządności, tym więcej obywatelskości. To w samorządnych gminach, funkcjonujących według zasady pomocniczości, rozkwitać miała aktywność prolokalna i powstawać dobrowolne organizacje społeczne, zrzeszające osoby zainteresowane rozwiązywaniem wspólnych spraw (Piwowarski 1994; Potok, Futymski 1996). W 9 lat później rozbudowano system samorządów terytorialnych¹⁶.

Prawnicy podkreślają, że przynależność do samorządu terytorialnego powstaje z mocy prawa, w związku z zamieszkaniem na określonym terenie. Jest to przynależność formalnie obligatoryjna, aczkolwiek bierność osób zamieszkających na tym terenie nie powoduje wykluczenia z prawnie ustanowionej wspólnoty samorządowej. Socjologowie zwracają uwagę, że dla sprawnego funkcjonowania układu lokalnego i jego rozwoju ważny jest nie tylko sposób zarządzania przez miejscową władzę, ale czynne uczestnictwo społeczne w podejmowaniu i realizacji decyzji, które dotyczą całego obszaru gminy (powiatu), a tym samym każdego z mieszkańców. Umiejętność postrzegania indywidualnych potrzeb związanych z miejscem zamieszkania poprzez pryzmat wspólnych interesów mieszkańców jest warunkiem aktywnego włączenia się jednostek w działania na rzecz gminy.

Teoretycy z orientacji interakcyjno-procesualnej (Kaufman 1973; Wilkinson 1972) przypisywali dużą rolę w rozwoju układów lokalnych procesowi kształtowania się wspólnoty. Jako konstytutywny element takiej społeczności uznali „działania zbiorowe” tworzące *community field*. Społeczność istnieje o tyle, o ile różnorodne podmioty znajdujące się w środowisku podejmują zachowania zorientowane lokalnie. „Działania zbiorowe” zatem to kolektywny wysiłek podejmowany przez jednostki i grupy społeczne, organizacje i instytucje na rzecz rozwiązywania określonych, lokalnych problemów. Działania są częścią „pola społeczności” w takim zakresie, w jakim mieszkańcy uświadamiają sobie problemy związane z daną społecznością, na ile angażują się w działania na

¹⁶ W 1999 r. wprowadzony został system samorządowy na poziomie powiatu i województwa, celem przezwyciężenia zasad państwa monopolistycznego. Wszystkie trzy systemy są odrębnymi systemami władzy publicznej w stosunku do rządu centralnego. Cechuje je niesamoistność funkcjonalna, uregulowane normami prawnymi stosunki z otoczeniem, zasada demokracji (ogół członków grupy stanowi najwyższą władzę), autonomia normatywna, aksjologiczna, decyzyjna (por. Starosta 2002: 97–108). Przynależność do samorządu terytorialnego powstaje z mocy prawa w związku z zamieszkaniem na określonym terenie.

rzecz terenu oraz im większa liczba mieszkańców danego układu lokalnego uczestniczy w akcjach.

Postawy świadczące o partycypacji społecznej czy też uczestniczeniu w „działaniach zbiorowych” realizują się na wielu płaszczyznach:

- politycznej, kiedy to aktywność wyborcza decyduje o tym, jacy ludzie zostaną wybrani do organów lokalnej władzy i czy reprezentować będą interesy niektórych grup czy całej wspólnoty samorządowej. Ponadto zaangażowanie mieszkańców w procesy decyzyjne na szczeblu lokalnym ma istotne znaczenie dla zarządzania sprawami obywateli gminy;

- gospodarczej, bowiem przedsiębiorczość lokalna, rozwijanie inicjatyw prywatnych oraz zespołów współdziałania gospodarczego jest miarą gospodarności i przyczynia się do podnoszenia poziomu życia mieszkańców. Ważną instytucją łączącą zainteresowania mieszkańców i zaangażowanie lokalnych władz w rozwój inicjatyw indywidualnych i grupowych jest np. inkubator przedsiębiorczości;

- ekologicznej, kiedy to lokalna świadomość ekologiczna obiektywizuje się w zachowaniach mieszkańców chroniących własne środowisko przyrodnicze;

- społecznej, wyrażającej się m. in. w potrzebie organizowania się mieszkańców dla rozwiązywania własnych problemów związanych z miejscem zamieszkania. Są to inicjatywy lokalne, podejmowane działania lokalne dla realizacji inwestycji komunalnych, wzajemnej pomocy w trudnych sytuacjach życiowych, rozwijanie więzi sąsiedzkich, organizowanie imprez kulturalnych, sportowych, tworzenie organizacji społecznych – stowarzyszeń, fundacji działających na rzecz całej gminy lub różnych kategorii i grup społecznych, rozwój mediów lokalnych, dbanie o wizerunek gminy, podtrzymywanie lokalnych tradycji, kultury, ale także utrwalanie ogólnonarodowych treści kulturowych i cywilizacyjnych, kultury masowej, europejskiej, globalnej.

Uczestnictwo społeczne jest jednym z atrybutów pojęcia „rozwój lokalny”.

Według definicji ONZ, „Rozwój lokalny to proces, przez który wysiłki ludzi są zjednoczone z wysiłkami rządowych władz, po to aby ulepszyć ekonomiczne, społeczne i kulturowe warunki egzystencji tych społeczności oraz, aby integrować te społeczności z życiem całego narodu”(za: Starostą 1995). Wielu autorów zauważa, że rozwój lokalny należy postrzegać wieloaspektowo, ponieważ osiągnięcie celu – pozytywnej zmiany cywilizacyjnej w warunkach życia mieszkańców danego układu lokalnego – zależy od:

- lepszych wskaźników ekonomicznych;
- zasobów materialnych i technologicznych, umożliwiających usprawnienie technicznych warunków egzystencji;

- stopnia „uspołecznienia jednostek” nabierających poprzez uczestnictwo w programach rozwoju doświadczenia i odpowiedzialności za sytuację w swoim miejscu zamieszkania, co rzutuje na zaangażowanie w rozwiązywanie lokalnych problemów;

- stopnia identyfikacji ze społecznością i programami działań lokalnych, który to stopień rzutuje na akceptację i współdziałanie w realizacji przedsięwzięć;
- lokalnego systemu wartości i norm (i stopnia jego internalizacji), który może być stymulatorem działań prolokalnych;
- gotowości do szerokiego udziału mieszkańców w lokalnym systemie podejmowania decyzji i kreacji demokratycznych struktur władzy i przywództwa.

Tak więc postępujący rozwój lokalny zawiera w sobie aspekty ekonomiczno-gospodarcze, społeczne, psychologiczne, kulturowe i polityczne.

Sytuacja społeczności czy społeczno-kulturowe czynniki rozwoju lokalnego R. Cichocki (1996) charakteryzuje poprzez obiektywne i subiektywne (czy świadomościowe) wymiary integracji oraz wzory adaptacji mieszkańców do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych i politycznych. Obiektywne wymiary integracji wyznaczone są przez dominujący typ więzi społecznych i układ ich wzajemnego wpływu, wzór i stopień integracji społecznej, obecność konfliktów oraz czynników i przejawów dezintegracji. Świadomościowe wskaźniki integracji to lokalny system wartości, stopień identyfikacji ze społecznością lokalną, lokalny układ interesów, świadomość interesu lokalnego w odniesieniu do ponadlokalnego i gotowość do jego obrony przez wspólne działania. Wzory przystosowania się mieszkańców do zmieniających się warunków otoczenia wyznaczają: stopień gotowości do współdziałania, podejmowania wspólnych przedsięwzięć, w tym także gospodarczych, nawyki i formy aktywności mieszkańców, wzory mentalności, lokalne i regionalne etosy.

Analizując pojęcie „aktywizacja i rozwój społeczności lokalnej”, Z. T. Wierzbicki (1973) wyodrębnia cztery zasadnicze podejścia. Uważa, że można rozważać tę kategorię socjologiczną jako:

- proces przeprowadzania zmian z zachowaniem jego pewnych sekwencji;
- metodę, gdzie kładzie się nacisk na dobór takich sposobów postępowania, aby uzyskać wysoką efektywność osiągnięć zamierzonych;
- program, w którym zawarte są zadania do realizacji i wytyczone kierunki rozwoju oraz
- ruch społeczny, „zbiorowe przedsięwzięcie dla ustalania nowego porządku życia” według pewnej filozofii.

Aktywizacja i rozwój współczesnych społeczności samorządowych łączy wszystkie wymienione podejścia. Jest to zbiorowe przedsięwzięcie, które wymaga zaangażowania emocjonalnego i wysiłku mieszkańców. Ma charakter procesu, przebiega według pewnych etapów, które dotyczą zarówno przygotowania programu, gdzie wytyczony jest cel i kierunki dążeń do celu, jak i jego realizacji wraz z elementami kontroli przebiegu. Jednocześnie wybrana i określona jest metoda, czyli sposób postępowania, aby uzyskać jak najwyższą skuteczności podejmowanych przedsięwzięć i efektywność wyników. Kompleksowe rozumienie aktywizacji i rozwoju lokalnego wskazuje zarówno na rolę planowania

rozwoju i strategii, a więc przyjętej zasady postępowania w konstrukcji planu i jego realizacji, jak i znaczenie uczestnictwa społecznego w budowaniu lepszej przyszłości własnego środowiska społeczno-kulturalnego i materialnego zamieszkania. Aktywizacja w rozumieniu aktywizacji obywatelskiej związana jest z poszukiwaniem niezależności i autonomii, z chęcią decydowania o własnym losie, identyfikacją ze społecznością i miejscem jako „małą ojczyzną”.

Problem z uruchomieniem aktywności społecznej i dalszego rozwoju lokalnego w warunkach samorządu terytorialnego pojawia się wówczas, gdy bierność społeczna staje się cechą tego układu. Trudno wówczas znaleźć liderów wewnątrz zbiorowości. Wymagane są starania i poszukiwania sposobów i metod inspiracji zewnętrznej, pobudzającej do mobilizacji potencjalnych liderów. Jest to niezwykle trudne do realizacji w takich środowiskach, jak np. popegeerowskie, co znajduje uzasadnienie i przykłady w części empirycznej. W tej sytuacji aktywizację należy analizować w kontekście ruchu społecznego.

Ruch społeczny jest szczególnym przypadkiem działań zbiorowych. Działania są trwałą, celową i strategicznie motywowaną aktywnością zbiorową na rzecz rozwiązywania wspólnych problemów. Ruch społeczny posiada trwalsze struktury, jest bardziej zorganizowany, a działania uczestników są bardziej sformalizowane, zrutynizowane, zorientowane nie tylko na osiągnięcie bezpośrednich korzyści przez uczestników, ale i na wykształcenie solidarności grupowej.

W teoriach ruchu społecznego podkreślane są dwie istotne cechy: istnieje on zawsze w aktywnej relacji do zmiany społecznej bądź kulturowej oraz polega głównie na interakcji wspólnotowej jednostek¹⁷.

Uznając różnice w systemach społeczno-ekonomicznych poszczególnych krajów oraz występujące różnorodności w formach aktywizacji i rozwoju lokalnego, Z. T. Wierzbicki (1973) wskazuje na pewne wspólne założenia tego ruchu, które charakteryzują i wyodrębniają go od innych ruchów społecznych.

1. Ruch na rzecz aktywizacji i rozwoju lokalnego dotyczy zmiany środowiska i powinien dokonywać się przede wszystkim wysiłkiem samego środowiska (przez mobilizację egzogenną).

2. Podstawowym warunkiem tego ruchu jest dobrowolne uczestnictwo, niezależnie od jego formy.

3. Podłożem pojawiających się przeszkód w ruchu aktywizacyjnym są ludzie-mieszkańcy, ich zacofanie, nieporadność, nieracjonalne nawyki oraz brak umiejętności technologicznych. Stąd niezbędne staje się uświadomienie im tego stanu rzeczy oraz przygotowanie odpowiedniej ludności.

4. Nie można pokonać progu niedorozwoju cywilizacyjnego bez podniesienia poziomu oświaty i wykształcenia ludności, nauczania ich nowych umiejętności, postaw i nawyków.

¹⁷ Ruchy, które przeciwstawiają się zmianom (antyglobalizm), nazywane są kontrruchami.

5. Dla zapewnienia udziału ludności w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego potrzebny jest wysoki stopień identyfikacji ludności z programem, jego celami i etapami. Można to osiągnąć przy następujących warunkach:

- program aktywizacji i rozwoju lokalnego powinien uwzględniać te potrzeby ludności, których niezaspokojenie jest szczególnie dotkliwie przez nią odczuwane;
- stawiane cele ogólnospołeczne powinny wiązać się w świadomości ludności danego obszaru z jej własnymi potrzebami;
- zadania stawiane do realizacji nie powinny przekraczać możliwości i zdolności wykonawczych ludności, jeśli ma ona angażować się uczuciowo w proponowane działania i interesować się ich wynikami.

Programy aktywizacji mogą obejmować przedsięwzięcia z wielu dziedzin, o różnym stopniu złożoności, odmiennych wymaganiach organizacyjnych i rozmiarach społecznego wysiłku. Może to być:

- organizowanie struktur przejściowych, a więc jednorazowych imprez, np.: targów, sadzenia drzew, organizowanie wystaw;
- tworzenie trwalszych struktur, zatem akcje niejednorazowe, a jednocześnie niewymagające stałej organizacji do ich prowadzenia czy kierowania, np. założenie instalacji wodociągowej;
- tworzenie stałych struktur, a więc instytucji lokalnych posiadających trwały charakter i wymagający tym samym znacznego wysiłku nie tylko dla ich utworzenia, lecz i ich utrzymania.

Ideą zasadniczą jest inicjowanie przez lokalną społeczność rozmaitych akcji, przy wsparciu czynników zewnętrznych, o których ważności i kolejności realizacji decyduje społeczne zapotrzebowanie. Koncepcja aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych zwraca więc uwagę na znaczenie czynników endo- i egzogennych.

Z. T. Wierzbicki napisał: „aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych jest działalnością ludzi zamieszkałych na danym terytorium, którzy wspólnym wysiłkiem pragną zaspokoić swe potrzeby oraz poprawić zarówno warunki swojego życia, jak i warunki bytowania grupy lokalnej, głównie poprzez tworzenie nowych struktur; w procesie ich powstawania członkowie nabywają nowych umiejętności, postaw i poglądów” (tamże: 20). Można przytoczyć też inne stwierdzenie, że *community development* to „proces, poprzez który społeczność lokalna uświadamia sobie swoje potrzeby i cele, szereguje je, nabiera zaufania w swe siły i rozbudza wolę działania dla ich realizacji, znajdując odpowiednie zasady postępowania [...] i podejmuje akcje z uwagi na ustalone potrzeby i cele, a tak czyniąc rozwija postawy i zachowanie, które umożliwiają współdziałanie w społeczności lokalnej” (tamże: 25, za: M. G. Russ).

Mikroinicjatywy podejmowane przez lokalnych aktorów, przyjmujące czasem postać działań zbiorowych, związane są na ogół z zagospodarowaniem

przestrzeni wspólnego zamieszkania i kreowaniem środowiska szeroko rozumianego, obejmującego elementy materialne i niematerialne, takie jak: kultura, zwyczaje, tradycje, przedsiębiorczość itp. Jest to również zdolność danej społeczności do zmian, co jest warunkiem kreatywności i rozwoju.

Podjęmowane inicjatywy lokalne i działania zbiorowe zmierzające do rozwoju obszarów problemowych są często wynikiem animacji dokonanej przez osoby – zapaleńców¹⁸. Są one podchwytywane przez lokalnych liderów lub zaangażowanych w sprawy gminy wójtów. Nowe formy strategicznego zarządzania, wdrażane przez samorządy terytorialne, w których dużą rolę przywiązuje się do kreatywności zarządzających i uczestnictwa społecznego, mogą przyczynić się do rozpowszechnienia ruchu aktywizacji i rozwoju lokalnego, obejmującego strukturę społeczno-przestrzenną (Piotrowski 1985; Rybicki 1972) różnego rzędu. Istotnym jest instytucjonalne wsparcie lokalnych inicjatyw przez struktury unijne i możliwość uzyskania środków zewnętrznych w ramach istniejących funduszy UE z programu, do którego aplikacja uzyska akceptację.

Bibliografia

- Cichocki R. (1996), *Badania socjologiczne dla potrzeb strategicznych programów rozwoju*, [w:] R. Cichocki (red.), *Podmiotowość społeczności lokalnych*, Poznań: Media G.T.
- Duczowska-Małysz K. (red.), (1993), *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Duczowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M. (1993), *Refleksje końcowe i wnioski*, [w:] Duczkowska-Małysz K. (red.), *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Gorzela G., Jałowiecki B. (1995), *Strategia rozwoju a polityka regionalna Polski*, [w:] Kosiedowski W. (red.), *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, Toruń: UMK.
- Idziak W. (2003), *Aktywizacja społeczności wiejskich jako proces uczenia się*, [w:] *Zarządzanie rozwojem lokalnym*, Sulejów: PWSZ.
- Jałowiecki B. (1989), *Rozwój lokalny*, Warszawa: UW.
- Kaleta A. (1998a), *Aktywizacja społeczności lokalnych*, Wrocław: Ossolineum.
- Kaleta A. (1998b), *Obszar wiejski i koncepcje jego rozwoju*, [w:] Kaleta A. (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*, Toruń: UMK.
- Kaufman H. F. (1973), *Toward an Interactional Conception of Community*, [w:] Warren R. L. (ed.), *Perspectives on the American Community*, Chicago: Rand McNally.
- Kłodziński M. (1996a), *Wielofunkcyjność warunkiem aktywizacji gospodarczo-społecznej obszarów wiejskich*, [w:] Kozakiewicz M. (red.), *Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych. Księga jubileuszowa IRWiR PAN*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Kłodziński M. (1996b), *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, Warszawa: SGGW.

¹⁸ Taką postacią jest W. Idziak (2003), który był inicjatorem i animatorem ożywienia obszarów popegeerowskich, m. in. twórcą wioski tematycznej Hobbiton. Dla niego aktywizacja społeczna to proces zespołowego uczenia się, a wioska to organizacja ucząca się.

- Kłodziński M. (1999), *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, Warszawa: IRWiR PAN, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW.
- Kopaliński W. (1985), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: WP.
- Kozłowski S. (1997), *W drodze do ekorozwoju*, Warszawa: PWN.
- Milczarek K. (1997), *Przystosowani? O kondycji materialnej i psychospołecznej Polaków*, [w:] Falkowska M. (red.), *Wartości, praca, zakupy... O stylach życia Polaków*, Warszawa: CBOS.
- Ossowski S. (1962), *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa: PWN.
- Piotrowski W. (1985), *Przestrzenne oraz instytucjonalno-organizacyjne struktury społeczne*, [w:] *Spółeczeństwo i socjologia*, Wrocław: Ossolineum.
- Piwowarski W. (1995), *Zasada pomocniczości a struktury pośrednie*, [w:] Machaj L., Styk J. (red.), *Stare i nowe struktury społeczne w Polsce*, Lublin, UMCS.
- Potok A., Futymski A. (1996a), *Wieś polska w okresie transformacji*, [w:] Brzezińska A., Potok A. (red.), *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*, Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy.
- Psyk-Piotrowska E. (2001), *Formy aktywizacji środowisk popegeerowskich*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2.
- Rybicki P. (1972), *Spółeczeństwo miejskie*, Warszawa: PWN.
- Rybicki P. (1974), *Przemiany miejskich społeczności lokalnych. Wprowadzenie do problemu*, [w:] Nowakowski S. (red.), *Przemiany miejskich społeczności lokalnych w Polsce*, Warszawa: PWN.
- Rynki pracy na obszarach popegeerowskich. Raport z badań* (2008), Warszawa: MPiPS.
- Schumacher E. F. (1981), *Małe jest piękne. Spójrzcie na gospodarkę świata z założeniem, że człowiek coś znaczy*, Warszawa: PIW.
- Serega Z. (1993), *Czynniki rozwoju lokalnego. Studium socjologiczne wybranych społeczności wiejskich*, Kraków: UJ.
- Siciński A. (1988), *Style życia w miastach polskich*, Warszawa: Ossolineum.
- Siemiński J. L. (1996), *Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich w procesie transformacji ustrojowej Polski lat dziewięćdziesiątych*, [w:] Kozakiewicz M. (red.), *Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych. Księga jubileuszowa IRWiR PAN*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Siemiński W. (1986), *Lokalizm*, Warszawa: UW.
- Sowa K. Z. (1988), *Lokalizm, centralizm i rozwój społeczny*, „Państwo i Kultura Polityczna”, t. 5.
- Starosta P. (1995), *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Łódź: Wyd. UŁ.
- Starosta P. (2002), *Samorząd terytorialny*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Szczepański J. (1988), *Polska lokalna*, [w:] *Spółeczeństwo i gospodarka w Polsce lokalnej*, Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW.
- Szczepański M. (2002), *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice: Wyd. UŚ.
- Tuan Y.-F. (1987), *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska, Warszawa: PIW.
- Turowski J. (1965), *Przemiany tradycyjnej wiejskiej społeczności lokalnej*, „Roczniki Socjologii Wsi”, t. 4.
- Turowski J. (1994), *Wielkie struktury społeczne*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Turska A. (1990), *Wzory działań zbiorowych społeczności lokalnych z perspektywy ładu autorytarnego i demokratycznego*, [w:] A. Turska (red.), *Anatomia działań zbiorowych w społecznościach lokalnych*, Warszawa: UW.
- Wieruszewska M. (red.), (1992), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, Warszawa: IRWiR PAN.

- Wierzbicki Z. T. (1973), *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych*, [w:] Wierzbicki Z. T. (red.), *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych*, Wrocław: Ossolineum.
- Wierzbicki Z. T. (1996), *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych i środowiskowych*, [w:] Korab K. (red.), *Spoleczne uwarunkowania demokracji i wolnego rynku na wsi*, Warszawa: SGGW.
- Wilkinson K. P. (1972), *A Field-Theory Perspective for Community Development Research*, „Rural Sociology”, No. 37.
- Woś A. (1992), *Strategie rozwoju rolnictwa*, Warszawa: PWN.
- Woś A. (2001), *Rolnictwo polskie wobec procesów globalnych w gospodarce*, Warszawa: IERiGŻ.
- Zabłocki G. (2002), *Rozwój zrównoważony. Idee, efekty, kontrowersje*, Toruń: UMK.

Elżbieta Psyk-Piotrowska

ACTIVATION AND LOCAL DEVELOPMENT AS THE PROGRAM AND METHOD OF OPERATION FOR CHANGE

Summary. Activation and local development, which contemporary sociologists devote much attention, is a component of social change. Created a middle-range theory for the local development refers to different conceptions of social development, pointing to the mechanisms and components. Indicates that local development is always in an active relationship to social or cultural change, using local human resources, physical, environmental and cultural interactions and primarily the community bodies in the process of activation for the local environment.

The article goes on to review the concept of social development and focuses on different aspects of issues activation and local development.

Activation and development of modern local government community is defined as a collective enterprise, which requires an emotional commitment and peoples' effort. It is a process, which carry out according to certain stages, which concern both, the preparation of a program, which is the stated purpose and direction, to the aspirations and its implementation, together with elements of process control. At the same time selected method, called the procedure, to get the maximum efficiency of the operations and effectiveness of results. Comprehensive understanding of local activation and indicates both the role of development planning and strategies, and so the adopted rules of procedure in the construction plan and its implementation, as well as the importance of public participation in building a better future for their own socio-cultural and material domicile.

Key words: activation, local development, social development.